

7 ‘Ik ben die Marokkaan niet!’

Samenvatting, conclusie en slotbeschouwing

‘In het contact met Nederlanders voel je je wel vooral een Marokkaanse jongen. Ik ben me heel bewust van mijn uiterlijk en kleeft me expres anders dan veel Marokkaanse jongens. Ik draag bijvoorbeeld geen zwarte jas met een bontkraag, die vind ik niet mooi, of eigenlijk, misschien vind ik hem wel mooi, maar ik koop zo’n jas toch maar niet. Een opgeschoren kapsel vind ik echt niet mooi, dan vind ik het niet zo erg om dat niet te doen. Ik probeer er echt anders uit te zien dan de doorsnee Marokkaan, misschien biedt dat je meer kansen’ (Chadi, 1987).

In deze studie heb ik het identiteitsvormingsproces van Marokkaanse hbo-studenten beschreven in relatie tot de drie velden waarbinnen en waartussen ze zich in deze fase van hun leven veelvuldig bewegen. Het ging daarbij om het veld van de minderhedenpolitiek, het veld van de etnische gemeenschap en het (hoger) onderwijsveld. In elk veld woedt een ‘strijd’ om betekenisgeving en is sprake van machtsverhoudingen, waarbinnen de studenten hun positie kiezen. Het is echter niet alleen die strijd zelf, maar ook de kennis en beheersing van de regels die van invloed zijn op de positie die deze studenten innemen in een veld. Het beschikken over kennis en het succesvol beheersen van de regels in het ene veld, betekent niet automatisch dat die regels in een ander veld op evenzoveel goedkeuring kunnen rekenen. Marokkaanse hbo-studenten trachten vooral hun eigenheid en positie te bewaren in de verschillende velden, maar willen er ook graag bij horen. Hun identiteitsvormingsproces kan daarom worden gekarakteriseerd als een voortdurende zoektocht. In het bovenstaande citaat leg ik dan ook de kern van het proefschrift weer: de wens van Marokkaanse hbo studenten erbij te horen.

In dit slothoofdstuk beantwoord ik de hoofdvraag van deze studie: *Op welke wijze vindt identiteitsvorming van Marokkaans-Nederlandse hbo-studenten plaats in relatie tot de drie centrale velden (minderhedenpolitiek, etnische gemeenschap, hoger onderwijs) waarin en waartussen zij zich bewegen?* Marokkaanse hbo-studenten ervaren een voortdurende druk bij de vorming van hun identiteit. De verschillende veldlogica, de hieruit voortvloeiende disciplinerende en de machtsver-

8. De titel van het proefschrift is ontleend aan een uitspraak van Conny Palmen: ‘Ik ben die Palmen niet’ in De Groene Amsterdammer van 16 december 1998. Zij verwees daarbij naar de incongruentie tussen het beeld dat (onbekende) anderen van haar hadden gevormd en het beeld dat zij van zichzelf heeft.

houdingen binnen en tussen de velden zorgen ervoor dat loyaliteiten permanent met elkaar rivaliseren. Tegelijkertijd zijn de studenten zich bewust van de doelen die ze voor ogen hebben. Om deze doelen te kunnen realiseren, proberen ze zoveel mogelijk verbindingen te maken tussen de diverse velden waarin ze zich bewegen en connecties tot stand te brengen met andere veldspelers. Het gaat hier om een proces van betekenisgeving dat niet alleen geconditioneerd wordt door de velden, maar ook nieuwe inhoud krijgt door de actieve handelingen van de studenten. Dit levert een beeld op van doelgerichte jongeren die tegelijkertijd voortdurend moeten laveren tussen verschillende loyaliteiten.

Hoofdstuk twee bevat een theoretische introductie van de begrippen 'veld' en 'identiteit'. Door de verbinding van de veldtheorie van Bourdieu met een constructivistische benadering van identiteit heb ik de rol van de actoren centraler kunnen stellen dan vanuit een veldbenadering gangbaar is. Deze dynamische benadering wordt zichtbaar in de beleving en verhalen van de Marokkaanse hbo-studenten en de wijze waarop ik hun positionering in de drie genoemde velden, met elk hun eigen veldlogica en wisselende machtsbalansen, beschrijf. De vraag 'wie' deze studenten 'zijn' en waar ze bij horen, is vooral situationeel bepaald. Door te bewegen in en tussen verschillende velden staan Marokkaanse hbo-studenten niet alleen bloot aan de disciplinerende werking van die verschillende velden met hun botsende spelregels, maar ontstaat eveneens ruimte voor een bepaalde mate van handelingsvrijheid.

In de empirische hoofdstukken vier tot en met zes werden de velden besproken waarin de studenten zich bewegen. Ik heb daarin geprobeerd een zo nauwkeurig mogelijk beeld te schetsen van hun, soms verwarrende, leefwereld. Daarbij heb ik ook hun eigen vermogen tot reflectie op de keuzes die zij maakten in beeld kunnen brengen. Door het analyseren van de verschillende velden en hun onderlinge wisselwerking, kreeg ik inzicht in de positionering van een specifieke groep jongeren binnen de samenleving, waar veel Nederlanders nogal uiteenlopende voorstellingen van en meningen over hebben, zonder daadwerkelijk contact met hen te onderhouden. Marokkaanse hbo-studenten blijken in staat eigen ruimtes te vinden om hun identiteit in complexe situaties vorm te geven. Op de patronen die daarin zichtbaar worden wil ik hier nog wat verder ingaan. Ik doe dat door eerst de velden afzonderlijk te bespreken en vervolgens in te gaan op de relaties en beïnvloedingsmechanismen tussen de velden onderling.

Het veld van de minderhedenpolitiek

In hoofdstuk vier heb ik betoogd dat in deze studie de focus binnen het veld van de minderhedenpolitiek op het debat over integratie van migranten in Nederland is gericht. Aan dit debat doen verschillende spelers mee, onder meer afkomstig uit de politiek, maatschappelijke organisaties en de media. De machtsverschillen tussen

deze spelers zijn aanzienlijk, niet elke speler beschikt over voldoende kapitaal om zijn visie op integratie naar voren te brengen. Bovendien blijkt het dominante discours over integratie binnen het veld een sterk normaliseringseffect te hebben, waardoor 'afwijkende' visies op integratie minder ruimte krijgen om te worden gehoord. In het veld strijden de actoren om hun posities in het publieke domein, met als doel de acceptatie van hun visie op het maatschappelijke proces van integratie van migranten in Nederland.

Het 'deelnemersveld' aan het integratiedebat is de afgelopen decennia maatschappelijk verbreed, waarbij de invloed van de media steeds belangrijker is geworden en de van oorsprong dominante positie van de overheid langzaam is uitgehold. In dit proces hebben politici die hun opinie over migranten tot speerpunt van hun beleid maakten, evenals de media zelf, een belangrijke rol gespeeld. Bovendien zijn op de vraag wat integratie is, inmiddels verschillende antwoorden geformuleerd (Scholten, 2007): van 'inpassing' en 'integratie met behoud van de eigen culturele en etnische identiteit' is de betekenis verschoven naar individuele verantwoordelijkheid voor participatie binnen de Nederlandse samenleving, waarbij arbeidsparticipatie en scholing als sleutelbegrippen gelden (Entzinger, 1998; Commissie Blok, 2004). Deze verschillende perspectieven hebben er ook toe geleid dat migranten op steeds andere wijze werden omschreven. De benaming 'gastarbeider' in de jaren zestig, onderstreepte hun tijdelijkheid. In 1983 werd de benaming 'minderheid' en zes jaar later 'allochtoon'. Met de term 'allochtoon' verschoof de focus van etnische minderheidsgroepen naar individuele migranten (Entzinger, 1998). Hoewel er dus een verschuiving van perspectief op het integratievraagstuk, met bijbehorende naamswijzigingen plaatsvond, bleven migranten toch vooral als een afwijkende 'probleemcategorie' gezien worden, zowel op sociaal cultureel als sociaal economisch vlak, hetgeen Ghorashi (2006) in haar oratie terecht opmerkt. De invloed van migrantenorganisaties om dit beeld te doorbreken, is vrij gering gebleken.

Na de aanslagen van 11 september 2001 veranderde ook de wijze waarop het debat over integratie binnen de samenleving werd gevoerd. Het denken en spreken over migranten veranderde onder invloed van een nieuw discours, waarin het voor iedereen publiekelijk mogelijk moest zijn in alle, vooral in negatieve, bewoordingen te spreken over migranten in Nederland. Het perspectief op migranten lijkt steeds meer afwijzender te worden en zowel in de politiek als in de media wordt het einde van de multiculturele samenleving gepredikt, omdat culturele en religieuze verschillen tussen de verschillende groepen in de samenleving onoverbrugbaar worden geacht.

Marokkaanse hbo-studenten zijn actoren in dit veld, maar voelen zich geen actieve speler. Zij hebben het idee dat er binnen het veld vooral vóór en óver hen wordt gesproken en dat zij zelf slechts beperkte speelruimte en middelen hebben (of in Bourdieus termen 'kapitaal' missen) om het negatieve beeld dat onder 'Ne-

derlanders' van 'Marokkanen' bestaat te kunnen wijzigen. De studenten hebben het gevoel dat ze binnen het politieke besluitvormingsproces niet worden vertegenwoordigd, geen ingang hebben in relevante media, niet over netwerken beschikken die dit kunnen veranderen (sociaal kapitaal). Daarnaast ontbreekt het hen aan economisch kapitaal (financiële middelen), cultureel kapitaal (scholing) en symbolisch kapitaal (prestige, bijvoorbeeld op basis van religie, heeft in het veld van de minderhedenpolitiek een geringere waarde dan in bijvoorbeeld het veld van de etnische gemeenschap). Met zo weinig kapitaal, van welke aard dan ook, is het niet verwonderlijk dat de studenten zichzelf als zwakke en kwetsbare veldspelers typeren.

De wijze waarop het integratiedebat in Nederland plaatsvindt, blijkt een grote invloed te hebben op het identiteitsvormingsproces van Marokkaanse hbo-studenten. Het besef dat ze na 11 september 2001 vaker werden geconfronteerd met uitlatingen waardoor ze niet werden gezien als 'Nederlander', maar werden gereduceerd tot 'Marokkaan' of 'moslim', zorgde voor groeiende gevoelens van frustratie en onmacht. Volgens Buitelaar en Stock (2010:169) betekent dit dat Marokkaanse jongeren zich niet als 'echte' Nederlander behandeld voelen, waardoor hun binding met Nederland tamelijk ambivalent is. Bovendien blijkt het integratiedebat een dubbele en nauwelijks te combineren 'opdracht' te bevatten. Van de studenten wordt verwacht dat ze integreren (assimileren) binnen de Nederlandse samenleving: "word zoals wij"! Tegelijkertijd worden ze door diezelfde samenleving tot fundamenteel 'anders' bestempeld, zowel op grond van hun etnische achtergrond (Marokkaans), als op grond van hun religie (de Islam). Daarbij hebben veel studenten als kind van hun ouders een sterk 'wij-zij-denken' meegekregen. Recente gebeurtenissen en ervaringen in de publieke ruimte blijken dit 'wij-zij-gevoel' verder te hebben versterkt.

Het besef dat bestaat onder de studenten dat zij vooral als 'Marokkaan' of als 'moslim' worden getypeerd, met alle negatieve associaties die aan deze woorden kleven, leidt ertoe dat ze in relatie tot 'Nederlanders' het gevoel hebben dat ze hun etnische en religieuze identiteit moeten verloochenen. Bovendien blijken veel Marokkaanse studenten zich kwetsbaar en onzeker te voelen in hun relatie tot 'Nederlanders'. Het gevoel leeft sterk dat zij nooit als 'echte Nederlander', maar altijd als 'die Marokkaan', met bijbehorende negatieve kenmerken, worden gezien, ongeacht hun feitelijke gedrag of geleverde prestaties. Dit leidt ertoe dat het 'Nederlandse' deel van hun identiteit fragiel is. Desondanks ziet het merendeel van de studenten hun toekomst in Nederland en zijn zij ervan overtuigd de maatschappelijke ladder op een succesvolle wijze te kunnen beklimmen na het afronden van hun studie. Ze hopen dat ze met een dergelijk succes ook als gewaardeerde burger gezien te zullen worden. Tot het zo ver is, proberen ze zo 'gewoon' mogelijk over te komen en willen ze vooral niet opvallen vanuit hun etnisch of religieus 'anders-zijn'. Hun 'onzichtbaarheid' binnen dit veld kan dus worden beschouwd als een

bewuste strategie: enerzijds omdat ze zich realiseren over weinig machtsmiddelen te beschikken om in het debat gewicht in de schaal te leggen, maar anderzijds ook om aan te geven dat zij vinden dat dit debat niet over hen gaat. Dit betekent dat de eigen etnische en religieuze identiteit vooral in de privésfeer wordt vormgegeven en nadrukkelijk niet in relatie tot 'Nederlanders'. Door met hen zo 'gewoon' mogelijk te doen, hopen zij bindingen met 'Nederlanders' tot stand te brengen en hun kansen op een succesvolle loopbaan te vergroten. Op deze 'onzichtbaarheid' valt overigens wel wat af te dingen. Vrouwelijke studenten die een hoofddoek dragen zijn wel degelijk 'zichtbaar' wat betreft hun geloofsbeleving. Dit impliceert dat deze uitspraak op zijn minst als paradoxaal kan worden gekarakteriseerd.

Het veld van de etnische gemeenschap

De eigen etnische gemeenschap, dat werd beschreven in hoofdstuk vijf, wordt door de studenten als belangrijkste veld beschouwd. Het vormt als het ware het ankerpunt van waaruit de studenten de overige velden benaderen. Binnen het veld van de etnische gemeenschap ligt de focus vooral op de eigen familie, maar de band met andere Marokkanen (buren, verwanten) is ook belangrijk. Deze brede etnische groep blijkt veel invloed te hebben op de wijze waarop de studenten hun identiteit vormgeven. De sterke onderlinge sociale controle speelt hierbij een grote rol.

In het veld van de etnische gemeenschap voldoen aan de mate van acceptatie als volwaardige speler betekent enerzijds succes hebben en succes uitstralen (een goede opleiding, een goede baan, maatschappelijke status). Anderzijds houdt dit ook in dat individuen niet te veel mogen afwijken van opvattingen die gelden voor 'goede Marokkanen'. Dit geeft aan dat het hier niet alleen om maatschappelijk succes gaat, maar ook om het voldoen aan de eisen die 'de' Marokkaanse gemeenschap aan hen stelt, zoals bijvoorbeeld het toedichten van een belangrijke rol aan de familie, religie een plek geven in hun leven, het betuigen van eervol en respectvol gedrag richting anderen en het respecteren van 'mannelijke' en 'vrouwelijke' gedragsregels. Hieruit valt af te leiden dat belangrijke kapitaalvormen binnen het veld van de etnische gemeenschap zowel van economische, culturele, sociale als symbolische aard zijn.

De Marokkaanse hbo-studenten ervaren ten aanzien van het veld van de etnische gemeenschap overigens wel degelijk tegenstrijdige gevoelens. Aan de ene kant bestaat de wens bestaande patronen binnen het veld te volgen, hetgeen voortkomt uit het respect voor hun ouders, uit het verlangen culturele tradities te behouden als gevolg van de sociale druk vanuit de gemeenschap zelf en uit angst voor repressie of het willen behouden van machtsposities. Aan de andere kant blijkt dat er, in het bijzonder bij vrouwelijke studenten, grote behoefte bestaat aan het willen veranderen en vernieuwen van bestaande patronen. De in hun ogen ongelijke verhouding tussen mannen en vrouwen wensen zij niet voort te zetten. Ook geven ze de

voorkeur aan een meer individualistische levenswijze waarin ze hun eigen keuzes kunnen maken, in plaats van de ondergeschikte positie die veel van hun moeders bezitten, te continueren. Bovendien blijken dominante regels binnen het veld, in het bijzonder zuiverheid, eer, maagdelijkheid, maar ook de betekenis en prominente plaats die de familie in het leven van Marokkanen heeft, voor deze studenten niet altijd even eenvoudig na te leven. Het leven kent niet alleen vele verleidingen, zoals ze zelf stellen, maar het focussen op hun individuele doelen kan ook botsen met eisen die de familie aan het stelt. Het kan dan zowel om praktische aspecten gaan (het moeten maken van een keuze tussen het begeleiden van een familielid naar de dokter en het afleggen van een tentamen op school), als culturele aspecten (op jonge leeftijd trouwen of eerst een hbo-opleiding afronden). In het veld van de etnische gemeenschap spelen kortom twee factoren een belangrijke rol: succesvol zijn en het 'Marokkaan zijn' niet verloochenen. Het combineren van beide zorgt bij de studenten voor spanningen en gevoelens van ambivalentie. Marokkaanse ouders benadrukken enerzijds dat hun kinderen succesvol moeten zijn, eerst tijdens hun studie en later in hun werk, -zij zijn immers voor hun kinderen naar Nederland gekomen-, maar anderzijds zien zij niet graag dat hun kinderen teveel 'verwestersen' ('verkazen', zoals dat door studenten zelf wordt genoemd).

De spanning die Marokkaanse hbo-studenten voelen tussen hun individuele ontwikkeling en hun verlangen bij de eigen groep te horen, blijkt net als in het veld van de minderhedenpolitiek, ook in het veld van de etnische gemeenschap duidelijk zichtbaar. In het veld van de minderhedenpolitiek is succes een lineair gegeven: hoe succesvoller je bent, hoe groter de hoop is er 'echt' bij te horen. In het veld van de etnische gemeenschap kan individueel succes wel eens het bij de eigen groep horen in de weg staan. Succesvol zijn wordt wel belangrijk geacht, maar mag er tegelijkertijd niet toe leiden dat iemand vervreemdt ('vernederlandst') van de eigen groep. Dit onderzoek maakt zichtbaar dat het 'spelen' in meerdere velden spanningen kan veroorzaken. Succesvol zijn kan in het ene veld een geheel ander effect hebben dan in het andere veld en blijkt niet iets te zijn dat steeds wordt versterkt. Het gevolg van deze spanning is dat de studenten in het veld van de etnische gemeenschap ervoor kiezen juist hun etnische en religieuze identiteit te accentueren, een handelwijze die contrasteert met de wijze waarop zij zich binnen het veld van de minderhedenpolitiek positioneren. Door het benadrukken van hun etnische en/of religieuze identiteit en het daaraan gekoppelde gedrag, bijvoorbeeld veel aandacht besteden aan hun familie en aan hun rol als eerzame en gelovige dochter of zoon, stellen ze niet alleen hun ouders gerust: ze zijn een goede Marokkaan gebleven. Maar ze zorgen er op deze wijze ook voor dat de sociale gemeenschap, i.c. de etnische gemeenschap, niets op hen of hun ouders heeft aan te merken. Daarnaast heeft het benadrukken van beide deelidentiteiten tot gevolg dat de studenten meer vrijheid krijgen, omdat ze daarmee het vertrouwen van hun ouders in hen vergroten. Bijvoorbeeld het dragen van een hoofddoek door Marok-

kaanse vrouwen, hetgeen in de ogen van autochtone Nederlanders als vrouwonvriendelijk en onderdrukkend wordt gezien, kan juist voor deze Marokkaanse vrouwen veel vrijheid opleveren en hen de ruimte geven zichzelf op eigen wijze te ontwikkelen, zoals Brenninkmeijer, Geerse en Roggeband (2009) eveneens suggereren.

Het blijkt dat 'de' Marokkaanse gemeenschap in de beleving van de studenten wel degelijk reëel en dwingend aanwezig is, maar ondanks de beperkingen die hun worden opgelegd, voelen ze zich hier wel een actieve speler. De dominante veldlogica en de soms spanningsvolle relaties die zij onderhouden met anderen binnen het veld, belemmeren hen niet om vrijheid voor zichzelf te creëren. Soms gebeurt dat zonder dat hun ouders daarvan op de hoogte zijn, maar vaker gebeurt dat via openlijke discussies. Een troef die veel Marokkaanse vrouwelijke studenten daarbij inzetten is het geloof. Met een verwijzing naar de Koran stellen zij dat het ontwikkelen van jezelf via bijvoorbeeld opleiding en werk belangrijk wordt geacht. Bovendien benadrukken zij de gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen om gelijke ontplooiingskansen voor zichzelf te realiseren en hun bewegingsruimte te vergroten. Zij blijken bovendien goed in staat te reflecteren op hun eigen gedrag en dat van anderen. Zij zien heel scherp dat hun wens zowel individuele ontwikkeling na te streven als te voldoen aan de dominante opvattingen binnen het veld van de etnische gemeenschap hun naast belemmeringen ook veiligheid en warmte biedt.

Het veld van het hoger onderwijs

In het zesde hoofdstuk werd het laatste empirische hoofdstuk beschreven, het veld van het hoger onderwijs. Daarin is gesteld dat onderwijs al geruime tijd wordt beschouwd als kritische brug naar de Nederlandse samenleving via emancipatie en participatie (Glastra, 1999, Gijsberts en Dagevos, 2009). De aanname dat onderwijs kansen biedt op maatschappelijk succes, is wijdverbreid. Toch blijken er belemmerende aspecten te bestaan die dit proces tegenwerken. Ten eerste de aanname dat er in de relatie die bestaat tussen allochtonen en onderwijs sprake zou zijn van achterstand. Deze achterstandsbenadering blijkt remmend te werken op de onderwijsprestaties van allochtonen in het Nederlandse (hoger) onderwijs. Ten tweede zorgt de disciplinerende en reproducerende werking van het (hoger) onderwijssysteem eveneens voor een bepaalde dynamiek die obstakels opwerpt voor specifieke deelnemers aan het onderwijsveld, bijvoorbeeld studenten uit lagere sociaal economische klassen en allochtonen.

Marokkaanse studenten zijn met een opmars bezig wat betreft hun opleidingsniveau, in het bijzonder vrouwelijke studenten. Toch blijkt succes binnen het onderwijsveld voor veel Marokkaanse studenten geen vanzelfsprekendheid. Zij beschikken over minder bronnen voor studiesucces, zoals economisch kapitaal (financiële middelen om studiemateriaal aan te schaffen), sociaal kapitaal (relaties

en netwerken met docenten en medestudenten), cultureel kapitaal (studievaardigheden) en symbolisch kapitaal (ze missen prestige, docenten verwachten in mindere mate succes van hen). Dit laatste ervaren de studenten heel sterk; het gevoel dat negatieve opvattingen over Marokkanen die in de samenleving bestaan, doorwerken binnen het onderwijsveld en hun studieloopbaan tegenwerken. Die ervaring botst weer met de hoge verwachtingen die veel Marokkaanse ouders hebben van de studieprestaties van hun kinderen. Ze leggen hun kinderen een grote prestatiedruk op, terwijl ze hen niet of slechts beperkt (kunnen) ondersteunen. Ook in de onderwijstrajecten voorafgaand aan het hoger onderwijs worden de studenten in geringe mate voorbereid op deelname aan het hoger onderwijs. Al deze obstakels maken de positie van Marokkaanse studenten in het veld van het (hoger) onderwijs kwetsbaar en gecompliceerd.

Als gevolg van (negatieve) ervaringen met docenten en/of medestudenten voelen veel Marokkaanse studenten zich in het veld van het hoger onderwijs vooral 'Marokkaan' of 'moslim', met alle negatieve associaties die aan dit woord kleven. Net als dat in het veld van de minderhedenpolitiek het geval is, ervaren ze deze negatieve connotaties als een opgelegde identiteit waaraan ze zich wel willen maar slechts met moeite kunnen onttrekken. In hun relatie tot autochtone medestudenten en docenten beogen ze hun etnische en religieuze identiteit dan ook zo min mogelijk op de voorgrond te stellen, juist omdat ze in dit veld als 'gewone student' beschouwd willen worden en aangesproken willen worden op hun studieprestaties.

Hun onbekendheid met de veldlogica, hun onervarenheid in de omgang met 'Nederlanders' en de negatieve ervaringen die daaruit voortkomen, zorgen er tevens voor dat Marokkaanse studenten hun relaties met autochtone medestudenten en docenten vooral als instrumenteel beschouwen: wat krijg ik ervoor terug? Hun focus is gericht op het behalen van het hbo-diploma en niet op het opbouwen van relaties en netwerken met andere actoren binnen het veld. Ondanks hun gebrekkelijke spelgevoel, blijken Marokkaanse studenten in het veld van het hoger onderwijs wel degelijk actieve spelers te zijn, die hun ambities trachten te realiseren met de soms beperkte kapitaalbronnen waarover zij beschikken. Hun inzet en veerkracht lijken voor een belangrijk deel voort te komen uit hun geloof in de aanname dat onderwijs de sleutel biedt voor een succesvolle toekomst en de overtuiging dat zij daadwerkelijk het hbo-diploma gaan behalen. Het belang van 'succesvol zijn' wordt overigens ook in de twee hiervoor besproken velden onderschreven. In alle drie de veldlogica's komt naar voren dat 'succesvol zijn' belangrijk is en dat het onderwijs de sleutel is voor succes. Uit deze studie blijkt eveneens dat het soepel volgen van deze (onderwijs) route niet zo eenvoudig is en andere elementen uit de verschillende velden een belemmerende rol kunnen spelen.

Op zoek naar een sociaal geaccepteerde identiteit!

Tot welke conclusies, naast de conclusies die ik hierboven per afzonderlijk veld heb getrokken, kan ik hier nu komen? De intersectionele benadering van de velden zoals die in deze studie is gehanteerd, laat zien dat Marokkaanse hbo-studenten 'spelen' met hun identiteitscomponenten in de diverse velden. Het laat zien dat hun identiteit meervoudig, situationeel en ambivalent is. Waar zij hun etnische en religieuze identiteit in het veld van de etnische gemeenschap centraal stellen omdat het hun ruimte biedt voor persoonlijke ontwikkeling en vrijheid genereert, benadrukken zij deze deelidentiteiten in beide andere velden juist niet. De negatieve connotatie die hun etnische en religieuze identiteit heeft in de Nederlandse samenleving is hiervoor een belangrijke verklaring. De studenten hebben een sterke drang 'echt' bij de Nederlandse samenleving te horen en niet af te wijken van 'gewone' Nederlanders. De studenten realiseren zich echter dat het accentueren van hun etnische en religieuze identiteit de ruimte in hun relatie tot de Nederlandse samenleving en Nederlanders beperkt. Hier is sprake van een kerntegenstelling tussen de velden: wat in het ene veld (veld van de etnische gemeenschap) als bron van verbinding wordt gezien, wordt in de andere velden (veld van de minderhedenpolitiek en veld van het hoger onderwijs) juist als problematisch beschouwd.

Marokkaanse studenten laten in hun identiteitsvorming zien dat hun wens te worden geaccepteerd, of, zoals een student het zelf eens heeft geformuleerd 'een goed persoon zijn', in de verschillende velden een zeer grote rol speelt. Deze formulering geeft aan dat Marokkaanse hbo-studenten er op alle fronten, i.c. in alle velden, bij willen horen. Ze willen weliswaar hun eigen keuzes maken, maar willen ook niet teveel afwijken van de normen die binnen de afzonderlijke velden gelden. In feite bedoelen ze daarmee dat ze verlangen naar een sociaal geaccepteerde identiteit, waarin ze zichzelf kunnen herkennen. Deze worsteling heb ik laten zien in de drie velden die ik in dit onderzoek heb beschreven. In deze hoofdstukken komt ook naar voren dat de studenten een duidelijk toekomstbeeld voor ogen hebben en wel degelijk overtuigd zijn van hun eigen kunnen. Dit resulteert in een positionering, die zowel ruimte biedt aan de achtergrond van hun ouders, als aan hun toekomstige doel en zij niet zozeer hoofdzakelijk hun moslimidentiteit accentueren, zoals de Marokkaanse jongeren in het onderzoek van De Koning (2008) bijvoorbeeld wel deden. De studenten willen bij 'de' Marokkaanse gemeenschap blijven behoren en de bestaande regels en opvattingen binnen het veld van de etnische gemeenschap niet al te zeer verstoren. Dit houdt enerzijds verband met het respect dat zij voor hun ouders hebben en anderzijds met het zich niet 'thuis' of 'veilig' voelen binnen de Nederlandse samenleving. Of, zoals een vrouwelijke student het omschreef: 'als ik me tegen mijn ouders zou afzetten en uitsluitend mijn eigen keuzes zou maken, bij wie ben ik dan nog thuis?' Ze bedoelde daarmee dat ze wel een door 'Nederlanders' gewaardeerde identiteit kon aannemen en daarmee het

risico lopen de relatie met haar ouders te verstoren, maar dat ze tevens beseftte dat 'Nederlanders' haar toch altijd zouden blijven zien als 'Marokkaan' of 'moslim'. Ze zou dan geen veiligheid en geborgenheid meer hebben, die ze nu wel binnen haar familie ervoer, ondanks de spanningen, frustraties en dwang die diezelfde familie veroorzaakten. Marokkaanse hbo-studenten beogen in hun leven stap voor stap vooruit te gaan, steeds weer zoekend naar 'ruimte' om zichzelf te verheffen. Zij gaan niet openlijk in verzet tegen bestaande velduitgangspunten, maar zijn ook weer niet van plan de daarbij horende oude patronen onveranderd te laten.

Zichtbaar is dat deze studenten in toenemende mate ruimte zoeken om hun identiteit als hoogopgeleide Marokkaanse Nederlander zinvol in te vullen. Door dit punt in mijn studie centraal te stellen, sluit ik aan op de kritiek van Sunier (2010) dat veel wetenschappers ten onrechte weinig oog hebben voor de 'agency' van moslims. Net als De Koning (2008) probeer ik te laten zien dat deze agency van Marokkaanse studenten pas naar voren komt wanneer we een breder kader kiezen. Het gaat niet alleen om een groep studenten die zich onder andere Marokkanen begeven, maar ook om de diversiteit aan relaties die zij met 'Nederlanders' in andere velden onderhouden. Dit perspectief is voor zowel wetenschappers als beleidsmakers van belang omdat het laat zien dat de leef- en denkwereld van Marokkaanse studenten aanzienlijk complexer is dan vaak wordt aangenomen. Bovendien laat ik in deze studie zien dat het benadrukken van hun etnische of religieuze identiteit door hoogopgeleide Marokkaanse jongeren integratie en participatie binnen de Nederlandse samenleving niet hoeft uit te sluiten. Daarmee sluit ik aan bij internationaal onderzoek dat laat zien dat het accentueren van verschillende deelidentiteiten geen belemmering hoeft te vormen voor een succesvolle participatie in de samenleving en het tot stand brengen van bindingen met anderen (Ewing, 2008:122-123).

Het hbo-diploma als wenkend perspectief

In deze studie heb ik laten zien dat Marokkaanse hbo-studenten hoge ambities hebben en zichzelf ten doel stellen succesvol te zijn in Nederland, zonder daarbij de eigen culturele en religieuze achtergrond te willen verloochenen. De spanningen die voortkomen uit het bewegen in verschillende velden worden door de studenten vaak beschouwd als 'nu eenmaal' horend bij hun leven. Ze gaan er bovendien vanuit dat hun (toekomstige) kinderen tegen minder obstakels zullen aanlopen dan zij zelf.

De Marokkaanse studenten bevonden zich ten tijde van dit onderzoek in een fase van hun leven waarin ze al meer vrijheid kregen van hun ouders dan op de middelbare school. Zij achtten zichzelf ook beter in staat tot het formuleren van hun eigen doelen en de reflectie daarop en raakten bovendien overtuigd van hun eigen kunnen. Ondanks de ervaren obstakels stelden ze vast dat ze zich grotendeels

vrij voelden hun leven vorm te geven zoals ze dat zelf voor ogen zagen, waarbij ze zich zoveel mogelijk probeerden te onttrekken aan de negatieve aspecten binnen de afzonderlijke velden. Ze namen niet actief deel aan het integratiedebat ('dat gaat niet over mij'). Desondanks heeft het debat effect op hun identiteitsbeleving, echter niet in die mate dat ze zich steeds minder thuis voelen in Nederland zoals dat wel het geval bleek bij de hoogopgeleide Marokkaanse vrouwen die Buitelaar (2009) in haar onderzoek belicht. Marokkaanse studenten probeerden een balans te vinden tussen hun eigen wensen en die van hun ouders, wat soms aanpassing betekende als ze het zelf niet belangrijk vonden ('ik hoeft niet perse naar een discotheek') en soms tot stiekem gedrag leidde ('als je niets zegt, hoeft niemand iets te weten'). Door bovendien een persoonlijke vertaling te maken van wat door hun ouders als gewenst gedrag werd beschouwd, zagen ze zichzelf in staat hun leven min of meer vorm te geven. Door de ambitie van het succesvol zijn in de Nederlandse samenleving te combineren met een positieve definitie van hun culturele en religieuze achtergrond, proberen ze een positief toekomstbeeld voor zichzelf te schetsen. Dit betekent dat de studenten beogen een 'goede Marokkaan' te zijn in het veld van de etnische gemeenschap, geïntegreerd in het veld van de minderhedenpolitiek en 'succesvolle student' in het veld van het hoger onderwijs, met het hbo-diploma als symbolische kroon op een geslaagde tocht door de verschillende velden.

Uit dit onderzoek blijkt eveneens dat de studenten in de verschillende velden niet alleen spanningen ervaren rond de Islam, maar zij het geloof tegelijkertijd als een toevlucht beschouwen om hen bij te staan in hun zoektocht. Deze paradox is zichtbaar binnen alle velden: binnen het veld van de etnische gemeenschap levert het geloof niet alleen spanningen op in de relatie tot hun ouders, maar fungeert het ook, in het bijzonder voor vrouwelijke studenten, als onderhandelingsmiddel om meer vrijheid en ontwikkelingsmogelijkheden voor zichzelf te creëren. In het veld van de minderhedenpolitiek vallen de studenten terug op de Islam om hun weerbaarheid te vergroten in het negatieve debat over de Islam binnen de Nederlandse samenleving. In het veld van het hoger onderwijs ten slotte zijn de maatschappelijke spanningen rond de Islam ook doorgesijpeld, hetgeen de studenten ervan weerhoudt al te zichtbaar hun geloof invulling te geven. Tegelijkertijd vervult de Islam een inspirerende functie: het geloof stelt immers dat iemand zich moet ontwikkelen en hard en serieus moet werken om verder te komen, wat mogelijk is via het volgen van onderwijs. In het integratiedebat lijken cultuur en religie samen te vallen. Deze studenten laten echter zien dat die aanname niet klopt en religie samen kan gaan met emancipatie en participatie binnen de Nederlandse samenleving. Religie kan bovendien ook bevrijdend zijn en wordt door de studenten op een positieve wijze ingevuld.

Kortom, door het behalen van een hbo-diploma laten de studenten zien dat ze 'een goede Marokkaan' zijn, niet alleen als zoon of dochter of als student, maar ook

als 'Nederlander': ze zijn hoogopgeleid en dus geïntegreerd en succesvol. Zo wordt zichtbaar dat de doxa van de drie velden in ieder geval één gemeenschappelijk element bevatten, zij het dat dit steeds anders is ingebed: onderwijs is de kritische brug naar succes. Deze opvatting geeft de studenten een stevige drive want ze gaan ervan uit dat, wanneer eenmaal het diploma is behaald, zij het gaan maken binnen de Nederlandse samenleving. Ze willen geloven in de kansen die de Nederlandse samenleving hen biedt. Bovendien is hun wens tot erkenning, het gevoel erbij te willen horen, zeer groot. Deze behoefte, ergens bij te willen horen, komt ook naar voren in het onderzoek van De Jong (2007). Door het bezit van het hbo-diploma hopen de studenten eveneens een deel van het negatieve imago rond de Marokkaanse gemeenschap in Nederland weg te nemen. Identiteitsvorming van Marokkaanse hbo studenten mag dan complex en dynamisch zijn, ik ben het eens met Caubet (2006:278-279) die stelt dat er tevens 'een vorm van geborgenheid in hun identiteit' zichtbaar is, die deze Marokkaanse jongeren het gevoel geeft dat de toekomst toch aan hen is.

Er bestaat weinig onderzoek naar de wijze waarop Marokkaanse, hoogopgeleide, jongeren hun identiteit vormgeven. Deze studie is een eerste verkenning van deze complexe problematiek. Door de contextuele benadering kan de individuele ontwikkeling van de studenten in een specifieke context belicht worden, zodat geen sprake is van het hanteren van een essentialistische, eenzijdige dimensie. De studenten laten ook zien dat zij geen eendimensionale identiteit wensen. Dit blijkt een onderbelichte invalshoek in onderzoek naar Marokkaanse jongeren. Dit onderzoek bestrijkt slechts een relatief korte periode uit het leven van de studenten. Longitudinaal biografisch onderzoek onder Marokkaanse studenten zou de mogelijkheid bieden om in hun (identiteits)ontwikkeling te volgen en na te gaan of en hoe die in de loop der jaren vorm krijgt. Zo'n langjarig vergelijkend onderzoek naar identiteitsvorming van Marokkaanse jongeren/studenten in Nederland is daarom zeer wenselijk. Meerdere subthema's zouden daarbij aan bod kunnen komen, zoals verschillen tussen jongeren en studenten die opgroeien in concentratiewijken en in meer gemengde of witte wijken, of een toespitsing op de problematiek van identiteitsvorming van Marokkaanse jongeren die op het vmbo respectievelijk havo/vwo zitten. Ik heb in deze studie zelf geen directe patronen kunnen ontdekken, maar deze studie nodigt uit tot een verdere verkenning van het identiteitsvormingsproces van Marokkaanse jongeren. Dergelijk langjarig onderzoek zou meer inzicht kunnen bieden in de diverse factoren die van invloed zijn op identiteitsvorming van Marokkaanse jongeren in Nederland, met als mogelijke maatschappelijke winst het dichterbij elkaar brengen van de verschillende groepen binnen de Nederlandse samenleving.

Obdeijn, De Mas en Hermans (2002:23) stelden eerder dat 'Marokkaanse jongeren zich gemakkelijk bewegen, steeds vanzelfsprekender in meerdere culturele sferen en zich de erfgenaam van meerdere velden voelen'. Mijn onderzoek heeft laten

zien dat Marokkaanse jongeren inderdaad over veel veerkracht en ambitie beschikken en ernaar streven in elk veld als succesvol te worden gezien, maar dat er wel wat valt af te dingen op het gemak en de vanzelfsprekendheid van deze bewegingen. Marokkaanse hbo studenten laten desondanks zien dat zij veel vertrouwen in zichzelf hebben. Dat de sociale werkelijkheid soms spanningsvol is en ambivalente gevoelens oproept, doet hier niets aan af. Ze zijn ervan overtuigd dat het moment aanbreekt dat hun wens te worden gerespecteerd als Marokkaan, moslim en Nederlander zal worden vervuld met het behalen van hun hbo-diploma, als belangrijke stap om hun 'nieuwe' Marokkaans-Nederlandse identiteit te realiseren.